

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Haziran/June 2019, c. 5, s.1: 39-60

Modern Arap Edebiyatında Tasavvufî Roman

Sufi Novel in Modern Arabic Literature

Ethem DEMİR

Dr. Öğretim Görevlisi, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Arap Dili ve Belagatı Anabilim Dalı

Dr. Lecture, University of Bursa Uludağ Faculty of Theology

Department of Arabic Language and Rhetoric

Bursa / TURKEY

ethemdemir84@gmail.com

ORCID: orcid.org/0000-0002-4877-7578

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 22 Şubat / February 2019

Kabul Tarihi / Date Accepted: 11 Nisan / April 2019

Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Demir, Ethem. "Modern Arap Edebiyatında Tasavvufî Roman".

Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi 5/1 (Haziran 2019): 39-60.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

CC BY-NC-ND 4.0

Öz

Roman, edebî anlatım gücüyle dil, kültür ve gelenek gibi insana dair her şeyi en iyi şekilde yansıtan bir aynadır. Bu anlamda bireylerin ve toplumların karakterleri, kültürleri ve düşünceleri onunla en güzel şekilde yansıtılabilmektedir. Romanın söz konusu öneminin farkında olan edebiyatçılar, yaşadıkları toplumun tarihi, toplumsal gerçekleri, serüvenleri ve aşkları gibi her hangi bir yönünü anlatmak istediklerinde roman aynasını ilgili yöne çevirmişlerdir. 1960'lı yıllara gelindiğinde Arap edebiyatçılar; siyasi ve sosyal çeşitli bunalımlar yaşayan Arap toplumunu huzurlu bir atmosfere yönlendirmek için söz konusu aynayı insana huzur veren, umutlarını yeşerten, muhabbetle donatan ve aidiyet duygusunu geliştiren toplumun farklı bir yapısına, tasavvufa çevirmişlerdir. Bu anlamda yeni bir roman türü olarak ortaya çıkan tasavvufî roman, tasavvufun mânevî hallerine, toplumsal yansımalarına ve bireydeki tezahürlerine değinmiştir. Konu ve üslup bağlamında Kur'ân'î bir anlayışı esas alan tasavvufî roman, Müslümanın mazisiyle yaşadığı kültürel zihin kopukluğunu reddederek tarihiyle yeniden güçlü bağlar tesis etmesini istemiştir. Tasavvufî roman, bu manada özellikle sûfî ve Müslüman felsefecilerin tarihî birikimlerinden yararlanmış ve Müslümanların kültürel, fikrî ve irfânî tarihî miraslarını edebî anlamda canlandırmaya çalışmıştır. Alanında öncü bir role sahip bu bilimsel çalışmayla Modern Arap edebiyatındaki tasavvufî romanın dün ve bugününe ışık tutulmaya çalışılmış; temel özelliklerine, önemli örneklerine ve elde ettiği başarılarına değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Arap edebiyatı, Roman, Modern Arap romanı, Tasavvufî roman, tasavvuf.

Abstract

The novel is a mirror that reflects everything about human beings like language, culture and tradition in the best way. In this sense, the characters, cultures and thoughts of individuals and societies can be reflected in the best way. Being aware of the importance of the novel, the writers turned the novel mirror into the related direction when they wanted to explain any aspect of the society, such as their history, social realities, adventures and love. In the 1960s, Arab literary figures; In order to direct the Arab society living in a variety of political and social crises to a peaceful atmosphere, they turned this

mirror into a different structure -meanly Sufism-, which gave people peace, hope, nurture, and develop a sense of belonging. In this sense, the Sufi novel, which emerged as a new type of novel, touched on the spiritual states, social reflections and manifestations of Sufism. The Sufistic novel, which is based on a Quranic understanding in the context of the subject and style, has asked the Muslim to establish strong ties with his history by rejecting the cultural mind break with his past. In this sense, he has benefited from the historical accumulations of Islamic Sufis and philosophers and tried to revive the cultural, intellectual and sufi Islamic historical legacies of the Muslims. By this scientific work which has a leading role in its field, has been tried to shed light on the past and present of the mystical novel in Modern Arabic literature; basic characteristics, important examples and achievements were mentioned.

Key Words: Arabic literature, Novel, Modern Arabic novel, Sufi novel, Mysticism.

Giriş

Arap edebiyatının, Batı edebiyatının bir ürünü olan roman sanatıyla ilk tanışması, bilimsel çalışmalarda ileri bir düzeyde bulunan Avrupa'nın söz konusu biliminden yararlanmak isteyen Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın bir grup öğrenciyi Avrupa'ya yollamasıyla olmuştur.¹ Batının fen ve tekniğinin

¹ Napolyon Bonaparte'nın (ö. 1821) 1798 tarihinde Mısır'ı işgal etmesi üzerine Osmanlı Devleti, Mehmet Ali Paşa (ö. 1849) komutasında bir ordu gönderir ve işgali sonlandırır. Bu başarısından dolayı Osmanlı Devleti tarafından Mısır valiliğine terfi edilen Mehmet Ali Paşa, valilikle yetinmeyerek kısa bir süre sonra Osmanlı'dan bağımsız büyük bir devlet kurmaya karar verir. Bu düşüncesinin önünde engel olarak gördüğü Memlûkların önde gelenlerini idam eden Mehmet Ali Paşa, sonra da bu hayalinin diğer bir aşaması olan donanımlı bir ordu kurmaya yönelir. Bu nedenle teknik ve askeri okullar, fen okulları kurar ve bu okullarda ders vermek için Avrupa'dan hoca getirtir. Öte yandan bu okullarda eğitim verecek, Mısır'ın bilim ve teknoloji açığını giderecek ve Batı'daki bilimsel çalışmaları Arapçaya çevirecek uzmanları yetiştirmek için Avrupa'nın muhtelif ülkelerine öğrenci gönderir. Gönderilen bu öğrenciler, bilimsel ve teknik konularla beraber Batı edebiyatıyla da ilgilenirler. Batı edebiyatıyla ilk defa bu şekilde iletişime giren bu öğrenciler, Batı'nın teknik ve biliminin yanı sıra edebiyatıyla da geri dönerler. Avrupa ülkelerine gönderilen öğrenciler arasında kendilerine imamlık üzere görevlendirilen Rifâ'â Râfi et-Tahtâvî (ö.1873) de bulunmaktadır. Avrupa'da kaldığı süre boyunca sosyoloji, felsefe ve Batı edebiyatıyla ciddi bir şekilde ilgilenen Tahtâvî; Batı'dan ciddi manada etkilenir. Avrupa'dan döndükten sonra oradaki olumlu izlenimlerini "*Tebîsü'l-ibrîz fî telbîsi Barîz*" adlı eserinde satırlara döken Tahtâvî, Fransız yazar Fenelon'un "*Les Aventures de Telemaque*" adlı romanını da "*Mevâki'u'l-eflâk fî Vekâ'i Telîmâk*" adıyla Arapçaya çevirerek bu manada öncü bir rol oynar. (Şevki Dayfi, *el-Edebu'l-'Arabîyyü'l-mu'âsir fî Mısır*, 3. Baskı, (b.y.: Dâru'l-Ma'ârif, 1992),169-171; Rahmi Er, *Modern Mısır Romanı*, 1. Baskı, (Ankara: Hece Yayınları, 2015), 13-20.)

yanı sıra edebiyatıyla da geri dönen bu heyet, Batı romanından yaptıkları ilk tercümelemlerle Arap edebiyatında yeni bir edebî türün doğmasına öncülük etmişlerdir. Arap edebiyatına ilk defa bu şekilde giren roman, zamanla tema ve teknik açıdan çeşitlenerek sosyal, tarihî, macera, psikolojik, otobiyografik, polisiye, siyasî, felsefî ve daha birçok roman türünü bünyesine katmıştır.²

Teknik ve tematik çeşitliliğini artırarak gelişim seyrine devam eden roman sanatı, 1960'lı yıllardan itibaren yararlandığı farklı bazı teknik ve temalarla yeni bir roman türünün doğuşuna sahne olmuştur. İşaret edilen bu yeni roman türü, gelişim sürecinde olduğundan dolayı temel ilkeleri, terimleri ve ana unsurları belli bir olgunluğa ulaşmasına rağmen kemâle erme anlamında hâlâ kat etmesi gereken uzun bir yolu bulunmaktadır. Yeni roman türünün ismiyle ilgili farklı görüşler, aşılması gereken söz konusu uzun yola işaret etmektedir. Bu manada bakıldığında tasavvufî romanın önemli şahsiyetlerinden İbn 'Urfe gibi bazı edebiyatçılar, bu türü "irfânî roman"; Emâlî el-'Âkil, "ma'rifiyye roman"; Sâre el-Cervân, nûrâniyye roman ve önemli sayıdaki diğer bir grup edebiyatçı da "tasavvufî roman" olarak isimlendirmişlerdir.³

1. Tasavvufun Romanla İlişkisi

Tasavvufun roman sanatıyla olan ilişkisine değinmek konunun bir bütün olarak anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Nitekim yetiştikleri çevre, beslendikleri kaynak, ortaya çıkmalarını sağlayan nedenler ve dayandıkları temel ilkelere noktasında ikisi, birbirinden oldukça farklıdır.

Bu anlamda romanın tasavvufa göre oldukça farklı bir coğrafyada ve farklı nedenlerle ortaya çıktığı görülmüştür. Batı edebiyatının bir parçası olan romanın Batı dünyasındaki doğuş süreci; Hristiyanlığın ilâhî din kimliğinden uzaklaştırıldığı, İncil'in tahrife uğratıldığı ve kilise baskılarının arttığı bir döneme denk gelmektedir. Söz konusu dönemde skolastik⁴ din anlayışının ege-

² Vidyû, "er-Rivâye", erişim: 27 Kasım 2018, <http://www.feedo.net/LifeStyle/Arts/Literature/Novels.htm>.

³ Muhammed Tahrîsî, *Kırââtün fi'l-hitâbi'r-revâî*, 1. Baskı, (Londra: E-Kutub Ltd, 2017), 177.

⁴ Latince kökenli olup kelime anlamı okul felsefesi olan skolastik düşüncesi, bir Ortaçağ felsefesidir. İnanç ve bilgiyi kiliseyle uyumlu bir şekilde birleştirmeye çalışan bu felsefe, Hristiyan dinî inancını, felsefî temellere dayandırmaya yönelik gayretler sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu noktada asıl gayesinin, Hristiyan dinî inancını bilimsel açıdan rasyonel ve tutarlı bir biçimde ortaya koymak olduğu görülmektedir. (Detaylı bilgi için bk. Önder Bilgin, "Petrus Apaelardus Skolastığı: Sic et Non",

men olduğu batı dünyasında insan kaynaklı tüm sanatsal ve bilimsel çalışmalar yasaklanmış; bilim, İncil'in açıklamaları, sanat da Hz. İsa ve Hz. Meryem'in resimlerinden ibaret sayılmıştır. İşaret edilen bu baskılar karşısında çeşitli sıkıntılar yaşayan Batı toplumu, aydınlanma devrimiyle beraber bir patlama yaşamış ve düşünce serüveninde kilisenin belirttiği tersi istikamette yürümüştür. Beşerî olanı kutsayıp duyularla algılanamayan her şeyi reddeden Batı, dinlerin işaret ettiği mânevî âlemi reddedip materyalist bir anlayışla laik bir hayatı benimsemiştir.⁵

Din ve din ile bağlantılı her unsurun reddedildiği ve deneysel bilgilerin yegâne gerçek kabul edildiği bir ortamda doğan romanın aksine, tasavvufun İslam coğrafyasında ortaya çıktığı ve referans olarak Kur'an ve sünnete dayandığı görülmektedir. Tasavvuf, hâkim olduğu coğrafya ve referans kabul ettiği kaynaklar noktasında romandan ayrıldığı gibi ortaya çıkış nedenleri itibariyle de kendisinde oldukça farklıdır. Roman; güç ve hâkimiyeti elinde tutan egemen zümreye karşı söz konusu güç pastasından pay kapmak isteyen alt tabakanın bir haykırışı olarak ortaya çıkarken tasavvuf ise tam tersine mal, mülk, güç ve şöhretin peşinden koşarak dünyevîleşen insanlara karşı bir tepkiyi ortaya koymuştur. Söz konusu sürece yakından bakıldığında Asr-ı saâdetten sonra Müslümanların fetihlerle çok büyük ganimetlere ve geniş topraklara kavuştuğu görülmektedir. Müslümanların hayat standartlarını yükselten ve Asr-ı saâdet döneminde görülmeyen bu refah durumu, başta yönetimi elinde bulunduran Emevîler olmak üzere birçok kişide mânevî değerlere karşı yabancılaşma, dinî hükümlere karşı lakaytlık ve dünyevîleşme hissiyatını meydana getirmiştir. İnsanların makam ve para peşinde koştuğunu gören muttakî bazı insanlar da Hz. Peygamber ve sahabenin akidesine sarılarak kendilerini ibadet ve ilme adanmışlardır.⁶ İlk başlarda zühd ve takva olarak ortaya çıkan bu durum, zamanla büyüyerek ve sistemleşerek dinî bir ekole dönüşmüştür.

Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 9/2,(Aralık 2009), 114; Ahmet Cevizci, *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*, (Bursa: Asa Kitapevi, 2001),197.)

⁵ Ethem Demir, *Ali Ahmed Bâkesîr ve Romancılığı*, (Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2018), 4.

⁶ Detay için bk. Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986); İhsân İlhâ Zahir, *et-Tasavvuf: el-menşe' ve'l-mesâdir*, 1. Baskı, (Lâhûr: İdâru't-Tercumâni's-Sünne, 1986).

Roman ile tasavvuf arasında bulunan felsefî temel farklılıklara daha yakından bakıldığında romanın Batı edebiyatının bir ürünü olduğu tasavvufun ise İslam'ın ana kaynaklarından beslenerek İslam coğrafyasında ortaya çıktığı görülmektedir. Öte yandan roman; güç ve parayı kontrolünde tutan, kültürel çalışmalara ve özgürlüklere çeşitli kısıtlamalar getiren egemen zümreye karşı edebî bir isyanı dile getirirken tasavvuf, tam tersine güç ve paranın peşinde koşan dünyevîleşme hareketine tepkisel yaklaşmıştır. Bireyin daha fazla ön plana çıkması, görünür olması ve varlığını kanıtlamasını savunan romanın tersine tasavvuf, bireyin dünyevî noktada arka planda kalmasını, görünürde olmamasını hatta ilâhî varlıkta eriyip yok olmasını savunmuştur. İşaret edilen felsefî farklılıkların yanında tasavvufla roman arasında kurgu ve yapısal anlamda da çeşitli farklılıklar vardır. Nitekim roman; epizotları, karakterleri ve romanın diğer yapı unsurlarını anlatırken detaylı ifadeleri tercih ederken tasavvuf, detaycılıktan oldukça imtina etmekte, bu noktada işaret ve telmihle iktifa etmektedir.⁷

Roman, klasik dönemde daha çok somut maddî konuları işleyip materyalist felsefede karşılığı olmayan metafizik nitelikli konulara ise pek değinmemiştir.⁸ Haliyle metafizik yönü ağır basan tasavvufa da mesafeli yaklaşmıştır. Ancak klasik roman anlayışı, postmodern romanla beraber yerini maddî ve mânevî, gerçek ve hayalî tüm konuları kapsayan bir anlayışa bırakınca tasavvufla yakınlaşmış ve tasavvufî konulara yer vermiştir.

Roman ile tasavvufun yukarıda belirtilen konularda ayrışmalarına rağmen birleştikleri bazı ortak noktaları da bulunmaktadır. Konuya bu zâviyeden yaklaşıldığında roman ile tasavvufun; neden, yöntem ve hedefleri farklı olsa da ikisinin, ortaya çıkış nedenlerinden biri olan egemen zümrelerin uygulamalarına tepki noktasında buluştukları görülmektedir. Her ikisinin de insanı belli bir olgunluğa ulaştırmayı hedeflemeleri diğer bir ortak noktalarıdır. Nitekim tasavvuf, ilâhî aşkın ateşiyle yanan insanların sıkıntılarını dile getirerek onları mânevî bir olgunluğa ulaştırmayı hedeflerken roman da gerçek, rüya,

⁷ Feriyâl Cebûrî Gazûl, "er-Rivâyetü's-süfiyye fi'l-edebi'l-Magâribi", *Mecelletü elif* 17, (Kasım 2017): 28; el-Cezîre, "Ehemiyetü'r-rivâye", erişim: 22 Ocak 2019, <https://blogs.aljazeera.net/blogs/2016/10/11/أهمية-الرواية>; Ayrıca detay için bk. Salâh Müeyyed el-'Ukbâ, *et-Turuku's-süfiyye ve'z-zevâ'iyâ bi'l-Cezâir: târîhuhâ ve neşâtuhâ*, (Beyrut: Dâru'l-Burâk, 2002).

⁸ Nurullah Çetin, *Roman Çözümleme Yöntemi*, 10. Baskı, (Ankara: Öncü Kitap Yayınları, 2009), 66-67.

arzu ve isteklerle kuşatılmış olan insanın hayat yolculuğuna ışık tutarak onun hayat motivasyonunu artırmayı hedeflemektedir.⁹

2. Tasavvufî Romanın Gelişim Süreci

Tasavvufî romanın tarihî sürecine kronolojik açıdan bakıldığında bu madadaki ilk çalışmanın 1964 yılında Necîb Mahfûz tarafından kaleme alınan *et-Tarîk* adlı romanı olduğu görülmektedir. Kaybolan babasının aslında hayatta olup insanlar arasında güzel ahlakı, erdemli duruşu ve zühd yaşantısıyla önemli bir konumda bulunduğunu öğrenen bir gencin babasını arama hikâyesini konu edinen¹⁰ roman, her ne kadar kurgu açısından tasavvufî roman kriterlerini taşııyorsa da ele alınan konu ve verilmek istenen mesaj noktasında tasavvufî romanın ilk örneklerinden sayılmıştır.¹¹

1980'li yıllara kadar emekleme dönemini yaşayan tasavvufî roman, bu tarihten itibaren artık ayakta durmaya başlayarak diğer roman türleri arasında saygın bir yer edinmiştir. Nitekim bu dönemde kaleme alınan Cemâl el-Gitânî'nin *Kitabu't-Tecelliyât* ve et-Tâhir Vattâr'ın *el-Havât ve'l-kasr* ve *Râme ve't-tinnin* adlı romanları, tasavvufî romanın başarısı anlamında yeni bir dönemin habercisi olmuştur.¹² Özellikle Gitânî'nin *Kitabu't-Tecelliyât* adlı romanının yeni bir dönemi başlatma anlamındaki başarısı, romanın yapı öğeleri olan zaman, mekân, karakter ve olay örgüsünü tasavvufî bir bakış açısıyla yeniden kurgulaması, anlatım noktasında tasavvufî bir terminolojiyi tercih etmesi ve bu minvaldeki izleklere yer vermesinden kaynaklanmaktadır.

1990'lı yıllara gelindiğinde başta Fas, Libya, Cezayir, Tunus, Mısır, Ürdün, Yemen ve Suriye olmak üzere tüm Arap ülkelerden edebiyatçıların bu alana yönelmeleriyle tasavvufî roman, diğer roman türleri arasındaki saygın konumunu perçinlemiştir. Tasavvufî romanın işaret edilen yıllarda muhteva açısından yaşadığı değişimlere bakıldığında özellikle terminoloji noktasında

⁹ Âsiyê Muhammed Vedâ'atullah, "eş-Şahsiyyetü's-süfiyye fi edebî't-Tâhir Vattâr rivâyetü 'el-veliyü't-tâhir' nemûzec", *Mecelletü'l-ulûmi'l-insâniyye* 14, (Şubat 2014): 188.

¹⁰ Detay için bk. Necîb Mahfûz, *et-Tarîk*, (Kahire: Darü's-Şurûk, 2008).

¹¹ el-Vahde, "en-Nez'atü's-Süfiyye fi rivâye 'et-tarîk'", erişim: 27 Kasım 2018, <https://www.alwahdahnews.net/26730/>.

¹² el-İttihâd, "er-Rivâyetü's-süfiyye...mevsimü'l-hicreti ile'l-gaybiyyât", erişim: 28 Kasım 2018, <https://www.alittihad.ae/article/48498/2016>.

çeşitlendiği; siyasî ve kültürel ifadelerin yanında tasavvufî, efsanevî ve felsefî kavramlara daha fazla yer verdiği görülmüştür.¹³

Tedricî bir gelişim süreci izlediği görülen tasavvufî roman, nihayet 2000'li yıllara gelindiğinde Selîm Matar Kâmil'in *et-Teo'emü'l-mevkûd* (2002), Necvâ Berakât'ın *Lugatu's-sırr* (2004) ve 'Âdil Gazâm'ın *ez-Zillu'l-ebiyad* (2013) adlı roman örneklerinde görüldüğü gibi artık tasavvuf için bir davet platformuna dönüşmüştür. Bunun yanında büyük sûfî İbnü'l-Arabî'yi (ö. 638/1240) roman okuruyula buluşturan Abdulilâh b. 'Urfe'nin *Cebelü'l-Kâf* (2002), Şair ve Sûfî Ebû'l-Hasan Ali b. Abdillâh eş-Şüşterî'nin (ö. 668/1269) hayat serencamına değinen *Bilâdî sâd* (2009) ve büyük İslam âlimi İmam Gazzâlî'yi (ö. 505/1111) anlatan *Tavâsînü'l-Gazzâlî* (2011) adlı eserlerde görüldüğü gibi bazı romanlar da büyük sûfîlerin hayat hikâyeleri ve tasavvufî birikimlerini anlatan önemli bibliyografi nitelikli çalışmalara dönüşmüştür.¹⁴

Diğer Arap ülkelerine nispetle Tunus, Fas, Cezayir, Libya ve Moritanya gibi Mağrip ülkeleri, tarihsel süreç içerisinde tasavvufî romanın en çok gelişim gösterdiği ve önemli örneklerinin kaleme alındığı bir coğrafya olmuştur. Bu durumun ana nedeni de şüphesiz tasavvufun Mağrip ülkelerinin dinî, siyasî ve sosyal hayatında çok önemli bir etkinliğe sahip olmasındandır. Bu anlamda bakıldığında tasavvufî anlayışın; tekke-zâviye ve kümbet gibi tasavvufî müesseselerin merkezden kırsala kadar geniş coğrafyalara yayıldığı ve toplumun her kesiminin ilgisine mazhar olduğu ve toplum yaşamında yer edindiği görülmektedir. Bu aşırı ilginin bir sonucu olarak tasavvufun Mağrip coğrafyasında felsefî boyuttan yaşam anlayışına dönüştüğünden bahsedilmektedir. Miladi IX. yüzyıldan itibaren tasavvufa ev sahipliği yapan Mağrip Arap coğrafyası; Şâzelî, Ticânî, 'Îsâviyye ve Kâdirî Bûtesîşi gibi pek çok tasavvufî tarîkatın doğuşuna sahne olmuştur.¹⁵

İşaret edildiği üzere Mağrip ülkelerinde hayatın her noktasında önemli bir etkiye sahip olan tasavvuf, zamanla önemli bir kültürel-dinî birikim ortaya koymuştur. Söz konusu kültürel birikim de daha çok tasavvufun sosyal ve

¹³ Sekâfât, "et-Tehâvülâtü'l-ma'rifiyyetü'l-cedîde fi'r-rivâyeti'l-'Arabiyye be'de 1990 milâdi", erişim: 28 Kasım 2018, <http://thaqafat.com/2015/06/26311>.

¹⁴ el-İttihâd, "er-Rivâyetü's-sûfiyye...mevsimü'l-hicreti ile'l-gaybiyyât".

¹⁵ Gazûl, "er-Rivâyetü's-sûfiyye fi'l-edebî'l-magâribî", 29.; Cedîd Hira, *el-'Acâibi fi'rivâyeti'l-Megâribiyyeti'l-mu'âsıra: Rivâyatü'l-meolûdi şağmüm innûzec*, (Doktora Tezi, Cilâlî Liyâbis Üniversitesi, 2018), 60-61.

dinî hayattaki yansımaları, evliyanın kerameti, menkıbeleri ve hikâyeleri şeklinde tezahür etmiştir. Bu toplumsal realiteden uzak durmayan Magripli edebiyatçılar da toplum nazarında önemli bir değere sahip olan bu zengin kültür-dinî birikimi edebî çalışmalarında yoğun olarak kullanmışlardır.¹⁶

Mağrip ülkelerinde tasavvufî roman alanında çalışmalarda bulunan önemli bazı yazarlar, Libya'dan İbrahim el-Kûnî, Tunus'tan İbrahim ed-Dergûsî ve Mahmûd el-Mes'adî Fas'tan Mevlîm el-'Arûsî, Ahmed Tevfik, Kemâl Hamlişî, Abdulilâh b. 'Urfa, Binsâlîm Himmîş ve Muhammad eş-Şarkî Cezayir'den et-Tâhir Vattâr, Abdulvahâb b. Mansûr ve Âsiyê Cebbâr Moritanya'dan Ahmed Veled Abdulkâdir'dir.

3. Tasavvufî Romanın Özellikleri

Tasavvufî roman, tasavvufla harmanlanan, okurun mistik dünyasına hitap eden, tefekküre uçsuz bucaksız alanlar açan ve bu kapsamda yeni bir dil ortaya koyan çağdaş edebi bir yazım türüdür.¹⁷ Okurun zihin dünyasına hitap eden bu yeni roman türü, okurun davranışlarında, irfânında ve mânevî dünyasında bir değişim meydana getirecek irfânî bir edebî sanatı kurmayı hedeflemektedir. Tarihî, sosyal ve bilim kurgu gibi okurun alışkın olduğu roman türlerine benzemeyen bu yeni roman türü; dinî, tasavvufî ve felsefî kavramları kullanarak okurları irfânî bir âleme yönlendirmektedir.¹⁸

Tasavvufî roman; Kur'ân merkezli yeni bir edebi türün inşasını hedeflemektedir. Gerek ele aldığı konularda gerekse kullandığı kavram ve üslûpta Kur'ân'ı ana kaynak olarak benimseyen tasavvufî roman, okuyucuda bu doğrultuda bir kişilik oluşumunu amaçlamaktadır. Diğer edebî türler arasında orijinal ve öncü bir roman projesi olma nitelikleri ile ön plana çıkan bu yeni yazım türü, Müslüman felsefeci ve sûfilerin irfânî tecrübelerini canlandırarak İslâm'ın tasavvufî yönüne işaret etmeye çalışmıştır.¹⁹ Nitekim sûfiler, kalplere hitap eden İslâm'ın bu mânevî yönüyle seyrü sülûke yönelmekte, Allah'ın

¹⁶ Gazûl, "er-Rivâyetü's-süfiyye fî'l-edebî'l-Magâribî", 29.

¹⁷ 'Arcün el-Bâtûl, "Mine't-tecribeti's-süfiyye ile'r-rivâyeti't-tecribiyyeti'l-mu'âsıra: et-Tecelliyât li Cemâl el-Gitânî nemûzeç", *Mecelletü'l-fikri'l-mutevassatî* 6 (Eylül 2013): 134.

¹⁸ 'Arabî Post, "Sihru'r-rivâyeti'l-irfâniyye 'inde Abdililâh b. 'Urfa", erişim: 6 Ocak 2019, <https://arabicpost.net/opinions/2018/05/05/سحر-الرواية-العرفانية-عند-عبد-الاله-بن-عبد-الرحمن-عبد-الرحمن-عبد-الرحمن>.

¹⁹ Abdullatîf el-Verârî, "er-Rivâyetü'l-irfâniyye: Kadâya'n-nev'i, el-kitâbe ve'l-mutahayyel", *Mecelletü zevât* 10, (Mayıs 2015): 12-13.

mevcudata yansıyan nûrunu bulmakta ve irfânî tefekkürün ufuklarında gezelmektedir.

Tasavvufî roman, Müslümanın mazisiyle ilgili yaşadığı kültürel zihin kopukluğunu reddederek tarihiyle yeniden güçlü bağlar tesis etmesini istemektedir. Bu sebeple Müslümanın kültürel, fikrî ve irfânî tarihî mirasını yeniden canlandırmayı önemsemektedir.²⁰

Tasavvufî romana konu ve hedef açılardan bakıldığında diğer roman türlerine göre farklı pek çok temel özelliklere sahip olduğu görülmektedir. Zira diğer roman türlerine karşı aykırı bir sesle ortaya çıkan tasavvufî roman, savunduğu varoluşçu edebî anlayışla roman okurunu varlığını anlamaya ve anlamlandırmaya çağırmıştır. Teknik ve muhteva olarak tasavvuf havzasından beslenip onun dil ve kültürel mirasından yararlanan tasavvufî roman, felsefi, estetik ve modern bir bakış açısıyla tasavvufî düşünceyi yeniden ele almaya çalışmış ve bu manada ulvî değerlerden sapmış olan bir gidişatı reddeden yeni bir dünya tasavvurunda bulunmuştur.

Okuru, fikrî labirentin, tarihî şuursuzluğun, kavram kargaşasının ve halyalî anlatımların karanlığından muhabbet, ilim, ferâset ve nezaketin aydınlığına taşıma hedefindeki tasavvufî roman; konu ve hedefler noktasında diğer roman türlerinden ayrıştığı gibi kurgusal anlamda da farklı bir noktada durmaktadır. Nitekim farklı yazım ve anlatım tekniklerini, derûnî bir tefekkürü ve düşündürücü çeşitli soruları bir araya getirerek bir sentez oluşturmuş ve edebî kaygılara iltifat etmeyerek olay örgüsünü, verilmek istenen mesajlara hizmet edecek tarzda kurgulamıştır.²¹

Tasavvufî roman da tıpkı tarihsel roman gibi tarihten beslenmektedir. Bu anlamda edebî malzemelerini tarihî konulardan seçen tasavvufî roman, tarihî konuları işlerken bilgi aktarımına dayanan tarih ilminin aksine olayları tasavvufî bir bakış açısıyla yeniden ele almakta, eksik noktalarını anlamlı bir şekil-

²⁰ Verârî, "er-Rivâyetü'l-irfâniyye: Kadâya'n-nev'i, el-kitâbe ve'l-mutahayyel", 12-13.

²¹ Neclâ Necâhî, "Delâletü'l-me'âlimi'l-mekâniyye fi's-serdi'l-irfâni beyne't-târihi ve'l-mutehayyel rivâyetü'l-havâmim li 'Abdililâh b. 'Urfe inmûzec", *Mecelletü'l-allâme*, 1/1 (Ocak 2016):186, 187.

de tamamlamakta ve bu olaylarda gizlenen mistik duygulara ve ortak mânevî bağlara değinmektedir.²²

Tarihçi, olayları aktarırken gerçeklere bağlı kalmakta ve tarihî vesikalara dayanmaktadır.²³ Ancak tasavvufî roman yazarı, tarihçi gibi belgelerle hareket ederek olayları anlatmak zorunda değildir. Kendisi, romanın yapı unsurlarından olan zaman, mekân, olay örgüsü ve karakterleri; gördüğü eğitim, sahip olduğu kültür ve edindiği bakış açısından hareketle tasavvufî bir düşünceyle fert ve toplum için yeniden yorumlama ve edebî bir kurguya dönüştürmede özgürdür.²⁴

Tasavvufî roman alanında kaleme aldığı sekiz adet romanıyla bu manada ciddi bir edebî birikime imza atan Faslı yazar Abdülilâh b. 'Urfa, tasavvufî romanın tarih ilmiyle olan ilişkisi bağlamında şu ifadeleri dile getirmektedir:

“Gerçek edebiyatçı, geçmiş tarihî olaylarını yeniden yaşatan ve etkilerine canlılık kazandırandır.”²⁵

4. Tasavvufî Romanlar

1960'tan günümüze kadar tasavvufî roman olarak değerlendirilebilecek pek çok eser kaleme alınmıştır. Ancak araştırmanın kapsamının dar olması sebebiyle tasavvufî romanın tüm örneklerine detaylı bir şekilde değinme imkânı bulunmamaktadır. Bu sebeple tasavvufî romanın önemli bazı örneklerine ve yazarlarına şu şekilde işaretle yetinilecektir: Necîb Mahfûz'un *et-Tarîk* (1964) ve *Rihletü b. Fatûme* (1983) romanları, et-Tâhir Vattâr'ın *el-Havât ve'l-kasr* (1980) ve *el-Veliyü't-Tâhir ye'ûdü ilâ makâmi'z-zekî* (1999) romanları, Cemâl el-Gîtânî'nin *et-Tecelliyât I* (1983), *et-Tecelliyât II* (1985) ve *Hâtifu'l-magîb* (1992) romanları, İbrahim el-Kûnî'nin *et-Tibr* (1991) romanı, İbrahim ed-Dergûsî'nin *ed-Derâvîş ya'ûdüne mine'l-menfâ* (1992) romanı, Mevlîm el-'Arûsî'nin *Medâricu'l-leyleti'l-mev'ûde* (1993) romanı, Ahmed Tefvîk'in *Cârâtü Ebî Mûsâ* (1997) ve

²² İbrahim el-Hacerî, “er-Rivâyetü'l-irfâniyye: Medhal li kadâya'n-nev'î”, *Mecelletü Zevât* 10, (Mayıs 2015): 17-18.

²³ Tarih biliminde vesika ve belgelerin rolü hakkında detaylı bilgi için: Abdurrahim el-Hasnâvî, “el-Vesikatü't-târihiyye: İdâetün epistemolojiyye”, *Mecelletü'l-mahtûtât ve'l-mektebât li'l-abhâsi't-tahassusiyye* 1/3, (Eylül 2017).

²⁴ 'Âdil Seyyâd, *el-Ensâku'l-mudmara fî rivâye kavâ'idil-ışki'l-erba'in rivâyet 'an Celâleddin er-Rûmî li Elif Şafak*, (Yüksek Lisan Tezi, el-Arabî et-Tebesî Üniversitesi, 2017), 17.

²⁵ Hacerî, “er-Rivâyetü'l-irfâniyye: Medhal li kadâya'n-nev'î”, 18.

Şüceyratü Henâ ve Kamer (1998) romanları, Kemâl Hamlişî'nin *el-Vâha ve's-serâb* (2001) romanı, Abdulvahhâb b. Mansûr'un *Fusûsu't-tiye* (2005) romanı, Yahyâ el-Kisî'nin *Bâbu'l-Hira* (2006) ve *Ebnâü's-semâ* (2010) romanları, Şehlâ el-'Uceylî'nin *'Aynü'n-nehr* (2006) romanı, Abdulilâh b. 'Urfa'nin *Cebelü Kâf* (2002), *Behru'n-nûn* (2007), *Bilâdü sâd* (2009), *el-Hevâmîm* (2010), *Tavâsînü'l-Gazzâlî* (2011), *İbnü'l-Hatîb fî ravdeti Tâhâ* (2012), *Yâsîn kalbu'l-hilâfeti* (2013) ve *Tavku sirri'l-mehabbeti: siretu'l-'ışki 'inde İbn Hazîm* (2015) romanları, Binsâlim Himmîş'in *Hâze'l-Endelüsî* (2007) romanı, Sahar el-Mevcî'nin *Nûn* (2008) romanı, el-Garbî 'Umrân'ın *Mushaf ahmer* (2009) romanı, Saîd el-'Allâm'ın *Medâinü nûn* (2010) romanı, 'Ammâr Ali Hasan'ın *Şecerütü'l-'âbid* (2011) romanı, Abdulhâlık er-Rukkâbî'nin *Sâbi'u eyyâmi'l-halk* (1995) romanı, Cum'atü'l-Lâmî'nin *Mecnûnu Zeyneb* (1997) romanı, Yusuf Zeydân'ın *Guantanamo* (2013) romanı, Abdulhakîm Kâsım'ın *Eyyâmü'l-insânî seb'a* (1969) romanı.²⁶

1960'lardan günümüze kadar muhtelif zamanlarda kaleme alınan yukarıdaki tasavvufî romanların konularına bakıldığında üç farklı kategoride değerlendirilebileceği anlaşılmaktadır. Bu anlamda bazı romanlar, tasavvufî seyrü süluk, kerâmet, nefis tezkiyesi, vuslat, vecd, galebe, sahv, sekr, setr, kabz, bast, kurb, murâkabe, temkin, mücâhede, uzlet vs. hallere ve mânevî mertebelere değinmişlerdir. Bu minvalde kaleme alınan eserlerin başında Mısırlı yazar 'Ammâr Ali Hasan'ın *Şecerütü'l-'âbid* adlı roman gelmektedir. Söz konusu tasavvufî hallere yoğun atıfta bulunan roman, tasavvufun derûnî âlemini başarılı bir şekilde yansıtmıştır. Romanın başkahramanı Âkif'in bir sâlik olarak nefis tezkiyesi amacıyla çıktığı zorlu tasavvufî yolculuğuna dikkat çeken roman, bu kapsamda tasavvufun derûnî âlemine ışık tutmuştur. Tasavvufun pasif ve sosyal gelişmeler karşısında tepkisiz kalan bir hareket olmadığına işaret eden roman, bu kapsamda Âkif'in şeyhinin öncülüğünde, halka çeşitli baskılar yapan, ağır vergiler alan ve sorumsuzca davranan Memlûk sultanına karşı olan mücadelesini örnek göstermiştir. Âkif'in bu mücadelesinde başarılı olmadığını ve tutuklanmamak için doğduğu köye kaçtığını ifade eden roman, devamında özetle şu bilgilere yer vermiştir: Âkif, Kızıldeniz'in kenarında bir tekke inşa edip inzivaya çekilir, yanında sadece Kur'an ve tasavvufî

²⁶ Sekâfât, "et-Tehâvülâtü'l-ma'rifiyyetü'l-cedîde fi'r-rivâyeti'l-'Arabîyye be'de 1990 milâdî"; el-İttihâd, "er-Rivâyetü's-süfiyye...mevsimü'l-hicreti ile'l-gaybiyyât".

kitaplardan *Tevku'l-hamâme* adındaki kitap bulunur. Uzun ve zorlu riyazet sürecinin sonunda Âkif'in kalp gözü açılır, nefsi itminana erer, kendisi pek çok İlâhî sırra vakıf olur, ledüni ilimlere ve hikmetlere mazhar olur. Evliyanın bazı kerametlerine de değinen roman, bu bağlamda hayvan ve cansız nesnelere yapılan çeşitli konuşmalara, hemen kabul olan dualara ve olağanüstü bazı olaylara yer vermiştir.²⁷

Tasavvufî bazı romanlar; Gazzâlî, İbnü'l-Arabî ve Şüşterî gibi önemli mu-tasavvıfların hayat serencamına, toplumsal etkilerine ve mânevî hallerine değinmiştir. Bu manada yazılmış romanlar arasında Faslı yazar Abdülilâh b. 'Urfe'nin *Tavâsînü'l-Gazzâlî* adlı romanı örnek olarak gösterilebilir. Edebî bir dil, işâri ifadeler ve tasavvufî bir terminoloji ile Gazzâlî'nin hayatını konu edinen roman, özellikle Gazzâlî'nin tasavvufî arayışına ve bu manadaki birikimine değinmiştir. Gazzâlî'nin Tûs köyünde dünyaya geliş hikâyesiyle başlayan roman, bu noktada şu ifadelerle yer vermiştir:

*Gazzâlî'ye hamile olan Tûslu annesi, doğum acısından dolayı o gece boncuk boncuk ter döküyordu. Büyük bir heyecanla kapıda bekleyen baba, çocuğunun sorunsuz bir şekilde doğduğunu söyleyen ebenin müjdesiyle içeri girdi. Çocuğunu ve eşini öptü sonra da sağ kulağına ezan sol kulağına kameti okudu.*²⁸

Gazzâlî'nin küçüklüğünde yaşadığı acı ve sıkıntılara da yer veren roman, onun küçük yaşta annesini kaybettiğini ve ardından da kendisine hem annelik hem babalık eden babasını kaybettiğini belirtir. Acı, fakirlik vb. türlü sıkıntılarla erken bir yaşta tanışan Gâzzâlî, babasının vasiyeti üzerine bir süre babasının bir arkadaşında kalır. Ancak babasının bıraktığı nafaka bitince orada da fazla kalamaz, Nişâbur'a gidip bir medreseye kaydolar. Eğitimini tamamlayan Gazzâlî, daha sonra Bağdat'a gider ve orada bulunan Nizamiye Medresesi'nde dersler verir. Gazzâlî'nin aile hayatına da değinen roman, bu kapsamda evliliğinden ve bu evliliğin meyvesi olan çocuklarından bahsetmiştir. Bâtnîlik ve Şüliğin yayılmacı politikasına karşı ilmî ve siyasi bir dizi önlem alan Selçuklu devletine Gazzâlî'nin ilmi manada çok büyük katkılarda bulunduğu

²⁷ Detay için bk. 'Ammâr Ali Hasan, *Şeceretü'l-âbid*, 1. Baskı, (Kahire: Dâru's-Şurûk, 2011).

²⁸ Abdülilâh b. 'Urfe, *Tavâsînü'l-Gazzâlî*, 1. Baskı, (Beyrut: Dâru'l-Âdâb, 2011), 23-24.

değinen roman, bu manada yaptığı münazaralara ve verdiği ilmî reddiyelere geniş bir şekilde yer vermiştir.²⁹

Tasavvufun sosyal yaşamdaki farklı yansımalarını ön plana çıkaran diğer bazı romanlar da tasavvufî bir yaşam anlayışını benimsemiş bazı fert ve toplumların yaşamlarını kurgulamıştır. Bu minvalde yazılan çalışmaların başında Mısırlı yazar Abdülhakim Kâsım tarafından kaleme alınan *Eyyâmu'l-insâni's-seb'a* romanı gelmektedir. Nitekim Arap Yazarlar Birliği tarafından tüm zamanların en iyi yüz romanı kabul edilen bu eser, tasavvufun toplumsal etkilerini yansıtmada oldukça başarılı bulunmuştur. Bir köyde yaşayan bazı dervişlerin gündelik ve dinî yaşamlarına değinen roman, sûfî bir toplumun sosyal ve mânevî yaşamına ışık tutmuş ve tasavvufun farklı yansımalarına işaret etmiştir. Köy halkının gündüz Afrika sıcağında tarlalarda çalışarak ve hayvancılıkla uğraşarak geçimlerini temin etmeye çalıştıklarına değinen roman, ağır koşullar ve sıcak bir iklimde çalışan tasavvuf meşrepli bu köylülerin gündelik işler sırasında aile fertlerine karşı takındıkları tezat tutumlara dikkat çekmiştir.

*Gündüz tarlalarda çatik kaşlı bir şekilde çalışan erkeklerin kazma kürek tutmaktan ve toprakla uğraşmaktan elleri nasır bağlar. Özellikle öğlen vakti kavurucu sıcaklara maruz kalınca çok sinirli olurlar; öyle ki kadın ve çocukları basit herhangi bir şey için bile azarlarlar. Bazen bu azarlardan, kendileriyle tarlayı sürdükleri hayvanlar da nasibini alır.*³⁰

Ağır koşullar ve kurak bir iklimde çalıştıklarından dolayı ciddi manada gergin olan ve basit bir şey için bağırıp çağıran bu adamlar, akşamleyin zikir için toplandıkları meclislerde çok farklı bir ruh haline bürünürler. Gündüzün o çatik kaşlı adamlarının yerini mütebessim, halim selim ve olgun simalar almıştır. Romanın başkahramanının babası Hacı Kerim'in evinde akşamleyin toplanan köylülerin dillerinde zikir, ellerinde tespih, yüzlerinde tebessüm ve kalplerinde huzur ile apayrı bir ruh haline sahip olmuşlar. Büyük bir tasavvufî deneyime sahip olan Hacı Kerim, onlara evliyanın menkıbelerinden ve

²⁹ Detay için bk. İbn 'Urfe, *Tavâsîmü'l-Gazzâlî*.

³⁰ Abdülhakim Kâsım, *Eyyâmu'l-insâni's-seb'a*, (Kahire: Dâru's-Şurûk, 1965), 10.

türbelere yapılan ziyaretlerden bahsederek gündüzden kalmış yorgunluklarını dağıtır.³¹

Tasavvufî romanlar; tasavvufî hallere, tasavvufun toplumsal etkilerine ve birçok sūfinin yaşamına değinerek içerik noktasında diğer roman türleri karşısında farkını ortaya koyduğu gibi yapı ve kurgusal açıdan da roman sanatına farklı sayılabilecek bir anlayış kazandırmıştır. Nitekim söz konusu tasavvufî romanlara bakıldığında roman sanatının temel unsurlarından karakter, zaman ve mekâna farklı bir anlam yüklediği ve bunları irfânî bir anlayışla yeniden yorumlamaya çalıştığı görülmektedir.

Tasavvufî romanlar, diğer roman türleri karşısındaki irfânî farklılıklarını daha baştan, aldıkları isimlerle ortaya koymaya çalışmışlardır. Zira *et-Tarîk, el-Veliyü't-Tâhir ye'ûdü ilâ makâmî'z-zekî, et-Tecelliyât, Hâtifu'l-magîb, ed-Derâvîş ya'ûdüne mine'l-menfâ, Fusûsu't-tiye, Cebelü Kâf, Behru'n-nûn, Bilâdü sâd, el-Hevâmîm, Tavâsînü'l-Gazzâlî, Taoku sırri'l-mehabbeti: siretu'l-'ışki 'inde İbn Hazîm, Nûn, Medâinü nûn ve Şecerütü'l-'âbid* gibi tasavvufî romanların isimlerine bakıldığında önemli bir bölümünün tasavvufa doğrudan ya da çeşitli çağrışımlara işaret ettiği görülmektedir.

Rol verdiği karakterler açısından da diğer roman türlerine karşı farkını ortaya koyan tasavvufî romanlar, bu noktada kahramanlarını ya sūfilere ya da onlara mensup şahsiyetlerden seçmiştir. Örneğin *Tavâsînü'l-Gazzâlî, Bilâdü's-sâd ve Cebelü'l-Kâf* adlı romanların başkahramanları sırasıyla İmâm Gazzâlî, Ebû'l-Hasan eş-Şüşterî ve İbnü'l-Arabî olurken *Eyyâmü'l-insâni seb'a* adlı romanın başkahramanı Seyyid Bedevî adındaki şeyhe mensup Abdulazîz, *Şeceretü'l-'âbid* adlı romanın başkahramanı Şeyh Kunâvî adındaki şeyhe mensup Âkîf'tir.

Diğer roman türlerinde olduğu gibi tasavvufî romanlarda da zaman unsuru büyük bir öneme hâizdir. Çünkü kurgusal bir yapı olan romanlarda zaman unsuru güçlü ifadelerle kendine yer bulamadığında söz konusu romanlar; dağınık ve okur nezdinde anlaşılmaz olurlar.³² Bu manada iyi kurgulanmış ve güçlü ifadelerle kendisine atıfta bulunulmuş bir zaman unsuru, edebî

³¹ Detay için bk. Kâsım, *Eyyâmü'l-insâni's-seb'a*.

³² Abdulkadir Bilgarbî, *el-Bünyetü'z-zamanîyye fi'r-rivâye*, (Yüksek Lisans Tezi, Cezâir Üniversitesi, 2006), 8.

hassasiyet taşıyan her tasavvufî roman için gereklidir. Diğer romanlar gibi tasavvufî romanlar da nesnel ve vak'a zaman çeşitlerinden yararlanmışlardır. Ancak bu zaman çeşitleri dışında tasavvufî romanlar, farklı bir zaman çeşidine de işaret etmişleridir. Saatler, günler ve seneler şeklinde ölçülen fiziki zamandan çok farklı olan bu zaman, kulun içinde bulunduğu andır. Bu irfânî zaman dilimine *el-Veliyü't-Tâhir ye'ûdü ilâ makâmi'z-zekî* adlı romanında işaret eden et-Tâhir Vattâr, böyle bir anı yaşayan romanın kahramanı el-Veliyü't-Tâhir'den bahsederken bu kapsamda şu ifadelerle yer vermiştir:

*"Aniden bir şey aklına geldi; ancak ne olduğunu anlatmadı. Sonra da şöyle dedi: 'Kardeşlerin çocuk sayısı galiba iki yüze ulaştı. Gaybet³³ sürecinde geçirdiğim bu süre zarfında zürriyeti epey artmış.' Fakat el-Veliyü't-Tâhir, bu gaybet sürecinin ne kadar uzun olduğunu bilmiyor. Bu süre bir an, bir gün belki de asırlardır."*³⁴

Tasavvufî romanlara bu sanatın temel unsurlarından olan mekân noktasında bakıldığında açık ve kapalı tüm mekân çeşitlerinden yararlandığı görülmüştür. Esasen diğer roman türleri gibi tasavvufî romanlar için de bundan farklı bir durum düşünülemez. Çünkü mekân, roman olaylarına sahnelik ettiği gibi kahramanların zihin dünyalarını ve sosyal yaşamlarını yansıtmada da önemli bir işleve sahiptir.³⁵

Yukarıda da işaret edildiği gibi tasavvufî romanlar, olaylarına ev sahipliği yapan köy, şehir, bahçe ve sahra gibi birçok açık mekâna ve cami, tekke, ev ve medrese gibi birçok kapalı mekâna yer vermişlerdir. Ancak bu tür romanlarda özellikle zikir meclislerine ev sahipliği yapan cami ve tekkeler gibi kapalı mekânlar göze çarpmaktadır. 'Ammâr Ali Hasan, kaleme aldığı *Şeceretü'l-'abid* adlı tasavvufî romanında Âkif'in inzivaya çekildiği böyle bir mekândan bahsederken şu ifadelerle yer vermiştir:

³³ Tasavvufî bir terim olan gaybet kelimesi, kalbe gelen füyûzât-ı rabbânî sebebiyle sâfinin dünya hayatına ilişkin olaylara ve eşyalara karşı duyarlılığını kaybetme halidir. (Ebu'l-Kâsim Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyrî*, thk. Abdülhalîm Mahmud - Mahmud b. Şerîf, (Kahire: Metâbi'u Müesseseti Dâri's-Şa'b, 1409/1989), 150.)

³⁴ Wattpad, *et-Tâhir Vattâr - el-Veliyü't-Tâhir ye'ûdü ilâ makâmi'z-zekî*, erişim: 1 Mart 2019, <https://www.wattpad.com/428143-الظاهر-وطار-الولي-الظاهر-يعود-الى-مقامه-الزكي>.

³⁵ Mehmet Bakır Şengül, "Romanda Mekân Kavramı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Volume 3/11, (Bahar 2010), 531. (528-538)

“Bir hafta sonra kilisenin yanında bir tekke inşa etmek istediğimde rahipten yardım istedim. O da bana yedi adam getirip, Şeyh Âkîfe burada bir tekke inşa edin, dedi... Tekkede yillar birbirini kovalar ve ben namaz, Kur’ân, teheccüd ve tefekkürle meşgulüm. Bazen fenâfillâh âlemine dalar giderim sonra da tekrar kendime gelirim. Farkında bile olmadan günler ve yillar hızlıca akıp gider.”³⁶

5. Türk Edebiyatında Tasavvufî Roman

Tasavvufî roman, son yıllarda Arap edebiyatında önemli bir başarı elde ettiği gibi kaleme alınan bazı nitelikli çalışmalarla Türk edebiyatında da haklı bir şöhrete kavuşmuştur. Türk edebiyatında 1980’li yıllardan itibaren başlayan tasavvufî romanlar; tasavvufî kavram, karakter ve temalara yer verme biçim ve yoğunluğuna göre iki farklı kategoride değerlendirilmiştir. Sûfîlerin nefis terbiyesi, vecd, vuslat ve seyrü süluk gibi hallerine ağırlık veren Sinan Yağmur’un roman çalışmaları, bir kategoride değerlendirilirken; kaleme aldıkları postmodern romanlarda tasavvufî kavramları birer edebi malzeme olarak kullanan Orhan Pamuk, İhsan Oktay Anar, Nazan Bekiroğlu gibi kimi edebiyatçıların romanları ise ayrı bir kategoride ele alınmıştır.³⁷

Modern Türk edebiyatında yukarıda işaret edildiği gibi 1980’li yıllardan itibaren bazı çalışmalar yapılmıştır. Ancak kaleme alınan bu çalışmaların sayısına bakıldığında hamuru tasavvufla yoğrulan; Şeyh Edebâli, Mevlânâ, Ahmed Yesevî, Dâvûd-i Kayserî, Sultan Veled ve Emîr Buhârî gibi pek çok tasavvuf erbabının sevgini kalbinin derinliklerinde hisseden ve öğretileriyle büyüyen bir toplum için az olduğu ve hak ettiği yerde olmadığı görülmektedir. Modern Türk edebiyatında bu minvalde kaleme alınan çalışmalar, sayıca az olduğu gibi tasavvufî konu ve kurgu noktasında da istenilen yerde değildir.

6. Tasavvufî Romanların Başarısı

Her biri farklı nitelik ve derinliğe sahip tasavvufî romanlar, maharetli bir şekilde kullandığı teknikler ve orijinal temalarla önemli bir yankı uyandırmış ve büyük bir okur kitlesinin teveccühe mazhar olmuştur. Onlarca yabancı dile çevrilen bu romanların bazıları, ulusal ve uluslararası çeşitli edebiyat ödülle-

³⁶ Hasan, *Şeceretü'l-âbid*, 391-393.

³⁷ Sema Noyan, “1980 Sonrası Popüler Romanlar ve Tasavvuf” *Akademik Platform İslamî Araştırmalar Dergisi*, 1/2 (Nisan 2017): 3.

rine aday gösterilmiş; bazıları, çeşitli ödüllerle taltif edilmiş; bazıları da daha farklı başarılar elde etmiştir.

Tasavvufî romanlara ulaştıkları edebî başarılar noktasında bakıldığında gayet olumlu bir tabloyla karşılaşılmaktadır. Bu anlamda bakıldığında Abdülhakîm Kâsım'ın *Eyyâmü'l-insâni seb'a*, İdvâr el-Girât'ın *Râme ve't-tinnîn* ve Binsâlim Himmîş'in *Mecnûnü'l-hükmi* adlı romanlarının Arap Yazarlar Birliği tarafından tüm zamanların en iyi yüz romanı arasında değerlendirildiği, Himmîş'in *Hâze'l-Endelüsî* adlı romanı ise 2009 yılında Arabic Booker ödülüne aday gösterildiği görülmektedir. 1995 yılında Irak'ın en iyi roman ödülünü kazanan ve Arap Yazarlar Birliği tarafından XX. yüzyılın en iyi 20 roman arasında değerlendirilen Abdülhâlık er-Rukkâbî'nin *Sâbi'u eyyâmi'l-halk* ve 1997 yılında Japon tercüme komisyonu ödülünü kazanan İbrahim el-Kûnî'nin *et-Tibr* adlı romanları da bu noktada dikkat çeken çekmektedir.³⁸

Sonuç

Tasavvuf, kökleri İslâm'ın erken dönemlerine giden ve tarihsel bir derinliği olan İslâmî bir akımdır. Gönüllere hitap eden, ilâhî aşkı kalplere sevgiyle aşıl原因 ve muhtelif problemler karşısında mânevî bir sığınak olan tasavvuf, bu ulvî özellikleriyle tarih boyunca İslâm toplumunun dilini, kültürünü ve düşüncesini derinden etkilemiştir. Söz konusu etkilerin güçlü bir şekilde hissedildiği alanlardan biri de Arap edebiyatı olmuştur. Nitekim tasavvufun toplum ve birey bazında sahip olduğu değiştirme ve dönüştürme gücünün farkında olan Arap edebiyatçılar, kaleme aldıkları şiir, tiyatro ve roman gibi edebî çalışmalarında tasavvufa geniş bir şekilde yer vermişlerdir.

Tasavvufa ilgili çalışmalarını şiirle başlatan ve uzun bir süre bu şekilde devam eden edebiyatçılar, şiirin eski gücünü kaybetmesiyle beraber romana yönelmişlerdir. Temelini 1960'lı yıllarda Arap roman dünyasının önemli şah-

³⁸ Ma'aküm, *Efdalü mieti rivâyetin Arabiyyetin fi kâimeti ittihâdi'l-küttâbi'l-Arabi ve efdalü mieti rivâyetin fi külli'l-usur*, erişim: 25 Aralık 2018, <http://maakom.com/site/article/13836>; Karnût el-Hüseyn, *et-Tenâsu fi'r-rivâyeti'l-magâribiyyeti: Rivâyeteyi't-tibr ve fezâ'a li İbrahim el-Kônî innmüzece*, (Yüksek Lisans Tezi, Ziyân 'Âşûr Üniversitesi, 2013), 17; Revîti, "Abdülhâlık er-Rukkâbî", erişim: 25 Aralık 2018, <https://www.rewity.com/forum/t216736.html>; el-Yevmü's-sâbi' "Aşru's-Senevât mine'l-Bûkır...rivâyatü'l-kâimeti't-tavîle vel-kasîra ve'l-fâizûne ve't-tahkîm", erişim: 25 Aralık 2018, <https://www.youm7.com/story/2017/4/26/10--سنوات-من-البوكر-روايات-القائمة-الطويلة-والقصيرة-الغائزون--ولجان/3207279>

siyetlerinden Necîb Mahfûz'un attığı tasavvufî roman, 1960'lı ve yetmişli yıllarını emekleyerek geçirmiştir. Ancak zaman, mekân, olay örgüsü ve karakterler gibi romanın temel unsurlarını tasavvufî bir bakış açısıyla yeniden yorumlayan, roman dilinde tasavvufî bir terminolojiye ve temaya ağırlık veren Cemâl el-Gîtânî ve et-Tahir Vattâr gibi bazı edebiyatçıların başarılı eserleriyle tasavvufî roman, bir ivme göstermiştir. Tedrîcî bir gelişim süreci izleyen tasavvufî roman, irfânî düşüncenin daha etkin olduğu Mağrip coğrafyasında yaşayan edebiyatçıların bu roman türüne yoğunlaşmalarıyla 1990'lı yıllarda ciddi bir başarıyı yakalamıştır. Bu yazın türünün önemli isimlerinden Abdülilâh b. 'Urfe'nin tasavvuf konulu sekiz adet romanıyla 2000'li yıllarda da yükselişini sürdüren tasavvufî roman, günümüzde her kesimden yoğun bir ilgi görmektedir. Satış oranlarının yüksekliği ve çeşitli başarı ödülleriyle taltif edilmeleri, bu yeni roman türünün başarısına ve onlara olan toplumsal ilgiye açıkça işaret etmektedir.

Kaynakça

- Altıntaş, Hayrani. *Tasavvuf Tarihi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- 'Arabî Bost. "Sihru'r-rivâyeti'l-irfâniyye 'inde Abdülilâh b. 'Urfa". Erişim: 6 Ocak 2019. <https://arabicpost.net/opinions/2018/05/05/سحر-الرواية-العرفانية-عند-عبد-الإله-بن>.
- Bâtûl, 'Arcûn. "Mine't-tecribeti's-sûfiyye ile'r-rivâyeti't-tecribiyyeti'l-mu'âsıra: et-Tecelliyât li Cemâl el-Gîtânî nemûzeç", *Mecelletü'l-fikri'l-mutevassatî* 6 (Eylül 2013): 128-173.
- Bilgarbî, Abdulkadir. *el-Bünyetü'z-zamaniyye fi'r-rivâye*, Yüksek Lisans Tezi, Cezâir Üniversitesi, 2006.
- Bilgin, Önder. "Petrus Apaeldardus Skolastiği: Sic et Non", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9/2 (Aralık 2009): 113-133.
- Cevizci, Ahmet. *Ortaçağ Felsefesi Tarihi*. Bursa: Asa Kitapevi, 2001.
- el-Cezîre. "Ehemiyyetü'r-rivâye". Erişim: 22 Ocak 2019. <https://blogs.aljazeera.net/blogs/2016/10/11/أهمية-الرواية>.

- Çetin, Nurullah. Roman Çözümleme Yöntemi. 10. Baskı. Ankara: Öncü Kitap Yayınları, 2009.
- Dayfi, Şevkî. el-Edebu'l-'Arabiyyü'l-mu'âsır fî Mısır. 3. Baskı. b.y.: Dâru'l-Ma'ârif, 1992.
- Demir, Ethem. Ali Ahmed Bâkesîr ve Romancılığı, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2018.
- Er, Rahmi. Modern Mısır Romanı. 1. Baskı. Ankara: Hece Yayınları, 2015.
- Gazûl, Feriyâl Cebûrî. "er-Rivâyetü's-sûfiyye fi'l-edebi'l-Magâribî". Mecelletü elif 17 (Kasım 2017): 28-53.
- Hacerî, İbrahim. "er-Rivâyetü'l-'irfâniyye: medhal li kadâya'n-nev'î", Mecelle-tü zevât 10, (Mayıs 2015): 10-15.
- Hasan, 'Ammâr Ali. Şeceretü'l-'âbid. 1. Baskı. Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 2011.
- Hasnâvî, Abdürrahim. "el-Vesîkatü't-târihiyye: İdâetün epistemolojiyye", Mecelletü'l-mahtûtât ve'l-mektebât li'l-abhâsî't-tahassusiyye 1/3 (Eylül 2017): 102-122.
- Hira, Cedîd. el-'Acâibî fi'rivâyeti'l-Megâribiyyeti'l-mu'âsıra: Rivâyâtü'l-mevlûdî şağmûm inmûzec. Doktora Tezi, Cîlâlî Liyâbis Üniversitesi, 2018.
- Hüseyn, Karnût. et-Tenâsu fi'r-rivâyeti'l-Magâribiyyeti: rivâyeteyi't-tibr ve fezâ'a li İbrahim el-Kônî inmûzecen. Yüksek Lisans Tezi, Ziyân 'Âşûr Üniversitesi, 2013.
- İbn 'Urfe, Abdülilâh. Tavâsînü'l-Gazzâlî. 1. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Âdâb, 2011.
- İttihâd. "er-Rivâyetü's-sûfiyye...mevsimü'l-hicreti ile'l-gaybiyyât". Erişim: 28 Kasım 2018. <https://www.alittihad.ae/article/48498/2016>.
- Kâsım, Abdülhakîm. Eyyâmu'l-insânî's-seb'a. Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 1965.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Zeynüslâm Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. Risâletü'l-Kuşeyrî, thk. Abdülhalîm Mahmud - Mahmud b. Şerîf, (Kahire: Metâbî'u Müesseseti Dâri'ş-Şa'b, 1409/1989), 150.)

- Ma'aküm. Efdalü mieti rivâyetin Arabiyyetin fî kâimeti ittihâdî'l-küttâbî'l-Arabi ve efdalü mieti rivâyetin fî külli'l-'usur. Erişim: 25 Aralık 2018. <http://maakom.com/site/article/13836>.
- Mahfûz, Necîb. et-Tarîk. Kahire: Darû's-Şurûk, 2008.
- Necâhî, Neclâ. "Delâletü'l-me'âlimi'l-mekâniyye fî's-serdî'l-irfânî beyne't-târîhî ve'l-mutehayyel rivâyetü'l-havâmîm li 'Abdililâh b. 'Urfe inmûzec". Mecelletü'l-'allâme, 1/1 (Ocak 2016): 181-193.
- Noyan, Sema. "1980 Sonrası Popüler Romanlar ve Tasavvuf". Akademik Platform İslamî Araştırmalar Dergisi 1/2 (Nisan 2017):13-22.
- Revîti. "Abdulhâlık er-Rukkâbî". Erişim: 25 Aralık 2018. <https://www.rewity.com/forum/t216736.html>.
- Sekâfât. "et-Tehâvvulâtü'l-ma'rifiyyetü'l-cedîde fî'r-rivâyeti'l-'Arabiyye be'de 1990 Milâdi". Erişim: 28 Kasım 2018. <http://thaqafat.com/2015/06/26311>.
- Seyyâd, 'Âdil. el-Ensâku'l-mudmara fî rivâye kavâ'idî'l-'işki'l-erba'în rivâyet 'an Celâleddin er-Rûmî li Elif Şafak, Yüksek Lisan Tezi, el-Arabî et-Tebeşî Üniversitesi, 2017.
- Şengül, Mehmet Bakır. "Romanda Mekân Kavramı", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Volume 3/11, (Bahar 2010): 528-538.
- Tahrîşî, Muhammed. Kırââtün fi'l-hitâbî'r-revâî, 1. Baskı. Londra: E-Kutub Ltd, 2017.
- 'Ukbâ, Salâh Müeyyed. et-Turuku's-sûfiyye ve'z-zevâyâ bi'l-Cezâir: târîhuhâ ve neşâtuhâ. Beyrut: Dâru'l-Burâk, 2002.
- Vahde. "en-Nez'atü's-sûfiyye fî rivâye 'et-tarîk'". Erişim: 27 Kasım 2018. <https://www.alwahdahnews.net/26730/>.
- Vedâ'atullah, Âsiyê Muhammed. "eş-Şahsiyyetü's-sûfiyye fî edebî't-Tâhir Vattâr rivâyetü 'el-Veliyü't-Tâhir' nemûzec". Mecelletü'l-ulûmî'l-insâniyye 14 (Şubat 2014):186-202.
- Verârî, Abdullatîf. "er-Rivâyetü'l-'irfâniyye: kadâya'n-nev'i, el-kitâbe ve'l-mutahayyel". Mecelletü zevât 10 (Mayıs 2015):10-15

Vidyû. “er-Rivâye”. Erişim: 27 Kasım 2018.
<http://www.feedo.net/LifeStyle/Arts/Literature/Novels.htm>.

el-Yevmü’s-Sâbi’. “‘Aşru’s-Senevât mine’l-bûkır...rivâyâtü’l-kâimetî’t-tavîle ve’l-kasîra ve’l-fâizûne ve’t-tahkîm”. Erişim: 25 Aralık 2018.
<https://www.youm7.com/story/2017/4/26/10-سنوات-من-البوكر-روايات-القائمة-3207279/الطويلة-والقصيرة-والفائزون-ولجان>.

Zahîr, İhsân İlhâ. et-Tasavvuf: el-menşe’ ve’l-mesâdir. 1. Baskı. Lâhûr: İdâru’t-Tercumâni’s-Sünne, 1986.

Wattpad. et-Tâhir Vattâr - el-Veliyü’t-Tâhir ye’ûdü ilâ makâmî’z-zekî. Erişim: 1 Mart 2019. <https://www.wattpad.com/428143-الطاهر-وطار-الولي-الطاهر-يعود--إلى-مقامه-الزكي>.